

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

16^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1908

**Utrechtsch en Friesch-Groningsch geld van de 11^{de}
tot den aanvang der 14de eeuw,**

DOOR

Dr. I. H. GOSSES.

I. *Inleiding.*

Men kent het verhaal van den Franschman, den Engelschman en den Duitscher, die een boek zouden schrijven over den kameel. De eerste wandelde naar den dierentuin, bekeek het beest op zijn gemak en wist toen genoeg om een aangenaam leesbare maar oppervlakkige causerie in elkaar te zetten; de tweede ging op reis naar de Sahara, gaf ooren en oogen den kost en kwam thuis met een massa, vooral aan de praktijk ontleende kennis, die hij opstapelde in een onbruikbaar boek; de derde meed alle aanschouwing, sloot zich op in zijn studeerkamer, construeerde in zijn gedachten op grond van enkele gegevens en langs den weg van logische deductie het dier, zooals het moest zijn en beschreef zoo'n wezen, dat wel in zijn gedachten maar niet in werkelijkheid bestond, in een uiterst geleerde verhandeling.

Moet een studie over het oude muntwezen noodzakelijk gelijken op het werk van dien Duitscher, wanneer ze geleverd wordt door iemand, die zich niet tot het gilde der penningkundigen mag rekenen, die zijne kennis niet ontleent aan de nog bewaarde munten, maar uitsluitend aan boeken? Ik geloof het niet. Wat namelijk van het oude muntmateriaal nog over is, is grootendeels op veelzins voldoende wijze beschreven door numismatici van

naam. Maar deze hebben daarmee het werk van den gewonen historicus niet overbodig gemaakt, tenminste niet voor dat deel der muntgeschiedenis, hetwelk in den bovenstaanden titel aangeduid wordt. Aan de muntbeschrijvingen, welke hierover loopen, ontbreekt nog een voldoende critische toelichting uit de gelijktijdige geschiedbronnen en daardoor zijn de verkregen resultaten noch volledig, noch volkomen betrouwbaar. Die bestaande leegte dan aan te vullen, zal in het volgende opstel worden beproefd.

Men heeft een volkomen recht om tegen het midden van de elfde eeuw een nieuw tijdvak van de Friesche muntgeschiedenis te laten aanvangen. Geen enkele vondst heeft eenig bewijs geleverd voor muntslag in Friesland in de anderhalve eeuw, die volgde op de verwoesting van Dorestad, de muntplaats, welke vroeger het geheele Noorden van ruilmiddelen voorzien had. Het mag zijn, dat enkele van de naslagen der Karolingische munten met een zeer ontaard stempelbeeld in deze streken thuis behooren; als overgangstype tusschen de 9^e eeuwse en de 11^e eeuwse munt kunnen zij niet dienen. Eenzelfde gaping bestaat er in de schriftelijke gegevens omtrent het oude Friesche geldwezen. In de *Lex Frisionum*, welke ontstaan op goede gronden onder KAREL den Grooten wordt gesteld, staan enkele aantekeningen bijgevoegd omtrent het Friesche geld; maar — daargelaten de moeilijkheden, die de dateering en de verklaring dezer notities bieden ¹⁾ — niemand heeft nog een behoorlijk verband weten te brengen tusschen deze mededeelingen en de aanduidingen over het Friesche geld, welke zich bevinden

---

1) Ik merk hierbij op, dat de bedoelde aantekeningen bovendien nog staan in de z. g. *Additio sapientum* (Tit. II, § 73, 78), waarvan men niet eens met zekerheid kan zeggen, of ze een ongeveer gelijktijdig, dan wel een jonger en hoeveel jonger toevoegsel is. Verwijzingen naar de desbetreffende literatuur laat ik hier, als niet ter zake dienende, achterwege

in rechtsbronnen, die in tijdsorde op de *Lex Frisionum* volgen, n.l. in de Zeventien Keuren en in de Vierentwintig Landrechten Wel zijn daaromtrent verscheidene gissingen te berde gebracht, maar deze dragen bij alle onderlinge verschil, toch zonder onderscheid zoozeer het kenmerk der onwaarschijnlijkheid, dat ik een enkele opmerking daarover maar in een noot ¹⁾ zal opbergen en zoo dengene, die dat wenscht, eenige gegevens verstrekken ter orienteering in deze kwestie.

Noopt het ontbreken van eenig steunpunt ons, om zoo maar in eens een wijde kloof over te stappen, een andere omstandigheid veroorlooft om dien zevenmijlslaarzenstap nog te vergrooten, zoo ver, dat men terstond in de 12^e eeuw komt. De munten, die gedurende de 12^e eeuw door de graven BRUNO, EGBERT I en EGBERT II in Stavoren, Bolsward, Leeuwarden, Dokkum, Winsum of Garreweer, door den bisschop van Utrecht in Utrecht, Groningen, Deventer of Tiel, door Oostfriesche vorsten in Emden en

---

1) Al deze pogingen gaan uit van de tweede der 17 Keuren, waarin wordt meegedeeld, dat het pond bestond uit 7 Agrippijnsche *denarien*, maar dat deze te zwaar waren en de muntplaats te afgelegen, een reden, waarom men het heeft gesteld op een schelling, dus 12 penning Rednathes (of Kanenges) munt. Verderop in de keur wordt weer gezegd, dat het pond is zeven *schellingen*. HOOFD VAN IDDEKINGE beschouwt in zijn *Friesland en de Friezen in de middeleeuwen*, 1881, den Agrippijnschen denarius als een gewonen Keulschen zilverpenning; den schelling, waarvan er zeven op een Friesch pond zouden gaan, houdt hij voor denzelfden penning (blz. 18 vlg.) Op de onwaarschijnlijkheid, dat eenzelfde muntstuk in eenzelfde keur op de eene plaats penning en op de andere schelling genoemd zou zijn, is reeds gewezen door H. JAEKEL: *Das friesische Pfund und die friesische Mark*, *Zeitschrift f. Numismatik*, XII (1882), S. 151f, 195f. Deze heeft den Agrippijnschen denaar verklaard tot een gouden trient, die op ééne plaats (in een Keulsche oorkonde van 1028) genoemd wordt en in waarde misschien gelijk stond met 4 β. Keulsch. De heele redeneering, die hier verder op gebouwd is, staat uiterst wankel, aangezien ze rust op de onderstelling, dat zoo'n munt als hier boven aangeduid is, maar waarvan nooit een exemplaar gevonden is, in de 11^e eeuw vrij algemeen gecirculeerd zou hebben. Dit is in strijd met alles wat overigens opgravingen en bronnenonderzoek voor Friesland en voor het

in Jever werden geslagen 2), zijn reeds meer' dan eens en vrij uitvoerig beschreven. Een bespreking hiervan zou grootendeels worden een herhaling van wat door VAN DER CHIJS, DANNENBERG, HOOFT VAN IDEKINGE en TERGAST

geheele Deutsche rijk in de 11^e eeuw leeren. De meening van JAEKEL is door PH. HECK overgenomen in zijn *Allfriesische Gerichtsverfassung* (1894) S. 272, n. 98; S. 279, n. 106. — Critiek op de verklaringen van de namen REDNATH (varianten: REDDATH, REYNAD, RETHNATH) en KANENG (varianten CANKA, KANGA, KANING, CAWENG, CAWING) kan hier niet gegeven worden. Ze zijn zeer uiteenlopend. De eerste is bij J. DIRKS' *Vrije Fries*, IV, blz. 347: een potestaat REINALDA; bij VAN DER CHIJS' *Munten van Friesland, Groningen en Drenthe* (1855), blz. 279 vlg.: een Engelsche muntmeester; bij H. JAEKEL, *Die Grafen von Mittelfriesland aus dem Geschlechte RADBOOS* (1895) S. 57 ff.: een graaf van Middelfriesland. Wat van REDNATH gezegd is, geldt ook voor KANENG bij DIRKS en VAN DER CHIJS; JAEKEL laat zich over dezen niet uit. Bij HOOFT VAN IDEKINGE vindt men, dat de namen REDNATH en KANENG (bij hem: CAWINCK) in de wereld gekomen zijn door het gebrekkig lezen van opschriften van 13^e en 14^e eeuwse Friesche munten (blz. 209 vlg.); bij HECK, dat ze ontstaan zouden zijn door een verminking van de opschriften van Angelsaksische penningen (S. 286, n. 122). De munten, waarop beide laatstgenoemde schrijvers zich beroepen, hebben ze nooit gezien, maar gefantaseerd. Het aantal gissingen is met de hier vermelde niet uitgeput, ze zijn echter evenals deze reeds op het eerste gezicht of bij nader inzien onaannemelijk.

In den laatsten tijd is er onder Deutsche geleerden een strijd aan den gang over den schelling der oude (hoofdzakelijk Karolingische) volksrechten. Zoo lang deze niet uitgevochten is, moet een beslissend oordeel over den samenhang tusschen het Friesche muntwezen in den Karolingischen en dat in later tijd wel uitblijven.

2) Ik noem hier niet Rijsburg en Zwolle, vermeld bij H. DANNENBERG, *Die Munten der sachs u fränkischen Kaiserzeit*, II (1894), S. 614 f omdat mij de determineering niet zeker lijkt. Evenmin vermeld ik Leer, dat HOOFT VAN IDEKINGE (l. 1, blz. 120 vlg.) tot muntplaats verheft op grond van den plaatsnaam Mere, die men leest op sommige penningen. DANNENBERG heeft zich daarbij aangesloten (l. 1, S. 58.) TERGAST (*Die Munten Ostfrieslands*, 1883, S. 20, n. 3) qualificeert die gissing als een „allerdings bestechende Conjectur“ (ls. Conjectur). Dat is zeker wel het allermeeste, wat er van te zeggen valt. Op de munten staat duidelijk MERE, MEIE (DANNENBERG, III, S. 779) om van andere, klaarblykelijk verhaspelde vormen niet te spreken, en er is geen grond om hiervoor te lezen HLERE, gelijk HOOFT VAN IDEKINGE wil. Bovendien bevat de schriftelijke overlevering niet de minste aanwijzing, dat Leer toenmaals een muntplaats was

daarover al hebben gezegd; een ingaan op punten, die tot tegenspraak uitlokken, zou ons leiden buiten het bestek, voor deze onderzoeking gesteld

Al deze schrijvers hebben reeds opgemerkt, dat deze penningen zich onderscheiden door hun laag gewicht. HOOFT VAN IDDEKINGE heeft daarenboven getracht deze eigenschap scherper te omlijnen, door de hem ten dienste staande exemplaren te wegen en hunne gewichtsverhouding ten opzichte van den Keulschen denaar vast te stellen. Hij beschikte echter over te weinig stukken; een juiste voorstelling van het gewicht dezer munten heeft men pas, nadat S. WIGERSMA HZ. in het *Tijdschrift v. Munt- en Penningkunde* van 1906 het resultaat bekend maakte van zijne, goeddeels persoonlijke onderzoekingen 1). 77 door hem gewogen, goed bewaarde penningen van BRUNO III (1038—1057) wogen van 0.53 gr. tot 0.90 gr., gemiddeld 0.671 gram; 66 van EGBERT I (1057—'68) van 0.415 gram, tot 0.725 gr., gemiddeld 0.533 gram; 23 van EGBERT II (1068—'90) van 0.495 gram tot 1.215 gram gemiddeld 0.735 gr., en wanneer men drie abnormale, slecht afgesneden exemplaren van 1.005, 1.075 en 1.215 gr. uitzondert, van 0.495 gr tot 0.775 gr., gemiddeld 0.68 gr. 2) Hetzij men den Karolingischen penning van $\frac{1}{240}$ Karolingisch pond van ruim 367 gr. (dus van 1.53 gr.) als norm neemt, hetzij men als zoodanig aanmerkt den Keulschen penning van $\frac{1}{160}$ Keulsche mark van bijna 234 gr. (dus van 1.46 gr.), in beide gevallen blijft de uitkomst van dien aard, dat aan deze muntjes geen plaats onder de gewone denarien gegeven kan worden. Dit resultaat geeft meteen waarde aan enkele gewichtscijfers door HOOFT VAN IDDEKINGE meegedeeld omtrent Oost-Friesche munten, die tot nu toe niet voldoende betrouwbaar waren, omdat ze op de weging van een te gering exemplaren berustten.

1) *Tijdschrift v. h. Kon. Ned. Gen. v. Munt- en Penningkunde*, XIV, blz 61, vlgg: *Eenige aantekeningen over de Nederl. in het bijzonder over de Friesche Muntgeschiedenis*

2) Ald., blz 115 n. en Bjl I.

De in Emden geslagen penningen wegen, wanneer men een stuk van 0.80 gram er buiten laat, gemiddeld 0.717 gram ¹⁾. WIGERSMA heeft zijn onderzoek meer naar de andere zijde uitgestrekt en ook weer door getallen in het licht gesteld, dat een soortgelijke lichte penning door alle andere Noord-Nederlandsche muntheeren in het verkeer werden gebracht. Tevens laten zijne tabellen duidelijk zien, dat men hier niet met een tijdelijke gewichtsverlaging te doen heeft, maar dat er in de beide volgende eeuwen geen stijging, eer nog een kleine daling van het gewicht der Nederlandsche penningen valt waar te nemen ²⁾. In Westerlauwersch Friesland zakte het zelfs zeer sterk, in het begin der 13^e eeuw tot op de helft van wat het in de 11^e was geweest. Enkele cijfers tot toelichting. Van de penningen, door Bisschop BERNOLD (1027—'54) in Groningen geslagen, wegen 10 7.30 gr., gemiddeld 0.73 gr.; 10 van dezelfde herkomst maar volgens een ander type 6.96 gr., gem. 0.696 gr. ³⁾. Latere Groningsche bisschopsmunten ter vergelijking zijn er niet, maar voor de Utrechtsche is wel de aangeduide stabiliteit van gewicht te constateeren. Zeven penningen van BERNOLD's opvolger WILLEM VAN PONT (1054—'76)) wegen 4.665 gr., gem. 0.665 gr. ⁴⁾; zeven van HENDRIK VAN VIANDEN (1250—'67) 3,91 gr., gemiddeld

1) *Friesland en de Friezen* blz. 148 vlg. Ook de Jeversche munten geven ongeveer dezelfde cijfers, maar ik voeg ze er hier niet bij, omdat ik mij met de determineering van HOOFT VAN IDDEKINGE niet volkomen kan vereenigen.

2) De mededeelingen van den hr. WIGERSMA zijn aan gevuld door den hr. G. J. BRENKMAN te Lienden en Mej. M. G. A. DE MAN te Middelburg. Deze hebben namelijk aan het in genoemd artikel gedaan verzoek om gewichtsopgaven in te zenden, gevolg gegeven. Het resultaat van de wegingen door die twee numismaten op de hun behorende penningen verricht, is in twee bijlagen (V en VI) gevoegd achter het *Vervolg der aantekening over de Nederlandsche, in het bijzonder over de Friesche Muntgeschiedenis* door S. WIGERSMA HZ. in den 15en jaargang van het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*.

3) HOOFT VAN IDDEKINGE. blz. 149.

4) WIGERSMA, *Tijdschrift*, XIV, blz. 113; 0.65, 0.745, 0.745; Bijl. IV: 0.635, 0.52, 0.58; *Tijdschrift* XV, Bijl. V: 0.79.

0.56 gr. 1). Deze getallen stemmen overeen met die der Hollandsche deniers: 22 van FLORIS III wegen 10.6 gr., gem. 0.48 gr. 2), 8 van FLORIS V 4.02 gr., gem. 0.5 gr.

Alles wat hier omtrent het gewicht van het oude Nederlandsche geld gezegd is, wordt door den heer WIGERSMA samengevat in de stelling, dat al die munten van de 11^e tot de 13^e eeuw, welke men vroeger voor penningen (en obolen) hield, inderdaad obolen (en kwart denarien) zijn geweest. De vroegste Nederlandsche muntheeren achtten den penning te zwaar voor het gewone handelsverkeer en daarom lieten ze slechts den halven penning aanmaken als hoogste geslagen munt. Wanneer men hieruit niet anders lezen wil, dan dat de in onze gewesten gebruikelijke muntstukjes zoo ongeveer in waarde overeenkwamen met de halve penningen van elders, dan kan men deze conclusie zonder bezwaar onderschrijven. Zoodra men haar echter een eenigszins wijdere strekking geeft, dan valt het moeilijker om er mee in te stemmen. In de eerste plaats toch is niet zeker, dat de bedoeling der muntheeren bepaald geweest is, geldstukjes juist ter zwaarte van een halven penning te slaan; sommige categorieën van 11^e eeuwsche denarien lijken, zelfs wanneer men het gewichtsverlies door afslijting zeer matig neemt, daarvoor wel wat zwaar. In de tweede en voornaamste plaats echter wekt bedenking, dat uit de aangehaalde woorden moet worden opgemaakt, dat in onze streken dezelfde *muntwoet* gold als in omliggende landen. Ze geven te verstaan, dat het pond hier even zwaar was als elders, maar dat men gewoon was daaruit niet 240 penningen te slaan, doch geregeld

---

1) S. MULLER FZN, *De Registers en Rekeningen v. h. bisdom Utrecht*, II (*Werken Hist. Gen. N. S.*, 54, 1891), Inl, blz. 63: 0.59, 0.60, 0.61, WIGERSMA, Bijl. V: 0.63, 0.47, 0.51, 0.50

2) Zelfde plaatsen als in noot 4 op blz. 163.

daarvan 480 obolen maakte. Anders gezegd: de obool, die elders slechts in geringe hoeveelheden werd aangemunt naast den penning, was hier de hoofdmunt en terwijl men elders een schelling en een pond betaalde met resp. 12 en 240 van de gebruikelijke geldstukjes, placht men daarvoor hier resp. 24 en 480 van de in omloop zijnde muntjes te bezigen. Deze opvatting laat zich moeilijk vereenigen met een oorkondenplaats van 1053, waarin sprake is van „veertig ponden zilver van de lichtere, Friesche munt”, omdat men daar dan zou moeten aannemen, dat de rechthebbende een bijzondere voorkeur zou gehad hebben voor een zoo groot mogelijk aantal geldstukken. Bepaald in strijd is ze met een andere plaats van 1066—1081, waar melding wordt gemaakt van „drie ponden penningen,” die iemand zijn verleend „en wel één van zware munt — twee van lichte, dat is Friesche munt”¹⁾. De bedoeling is hier niet te vatten, tenzij men onderstelt, dat niet alleen de penning, maar ook het pond in Friesland lager was dan elders, m. a. w. dat men daar een lageren muntvoet had.

Dit zijn niet de eenige argumenten tegen eene stelling, dat de oudste Nederlandsche munten, welke tot nu toe penningen heetten, volgens hun feitelijk gewicht en volgens den muntvoet, waarnaar ze geslagen zijn, eigenlijk obolen behooren genoemd te worden. In het volgende zullen er nog verscheidene aangevoerd worden, doch hierop telkens te wijzen zou den gang van het betoog maar onderbreken. Alleen wensch ik nog even de aandacht te vestigen op een paar plaatsen, — waaruit blijkt, dat er tenminste in de 12^e eeuw en wat later — wel meer munten geslagen werden, die veel minder, zelfs wel de helft van den normalen Keulschen penning wogen, zonder dat men ze den naam van denariën, ja van volwichtige denarien mag

---

1) Deze plaatsen vindt men geciteerd: JAEKEL, *Grafen*, S. 60

weigeren. In een muntprivilege door Keizer FREDERIK I in 1166 aan de stad Aken verleend, leest men: „dat van de mark vier en twintig schellingen zullen worden geslagen, die altijd gelijkwaardig zullen wezen met twaalf schellingen Keulsch.” 1) De Akensche schelling werd dus de helft van den Keulschen; de gevolgtrekking voor den penning ligt voor de hand. Even duidelijk spreekt eene oorkonde in 1196 door Keizer HENDRIK VI uitgevaardigd betreffende de munt te Spiers. De keizer wil, dat voortaan de Spiersche munt „zal zijn, wat in de volkstaal „phundich” (pondig) heet, namelijk in diër voege, dat 12 onsen en 6 penningen het gewicht van ééne mark hebben, en 13 onsen en 6 penningen ééne mark zuiver zilver waard zijn en daaraan beantwoorden”. 2) Een ons is 20 penningen, dus hier hebben wij uitdrukkelijk pondig genoemde penningen, waarvan 246 tegen eene mark opwegen. En niet alleen te Spiers behoeft men die te zoeken; ook in het Oosten des rijks, in Oostfalen, kende EIKE VAN REFGOW, de schrijver van den *Saksenspiegel*, soortgelijke „pündege penninge”, die $\frac{1}{240}$ mark wogen. 3) Ik behoef er slechts aan te herinneren, dat te Keulen 160 penningen in gewicht op de mark gingen.

II. De Utrechtsche penning.

In het bovenstaande werden reeds een paar 11^e eeuwse getuigenissen vermeld, waarin de Friesche munt als licht

1) TH J LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, I (1840), n°. 412: de marca cudentur viginti quatuor solidi duodecim solidis Coloniensium semper equipollentes.

2) *Monumenta Germaniae, Legum sectio IV, Constitutiones I*, 374: „sancientes ut de cetero, Spirensis moneta libralis sit, quod vulgo „phundich” dicitur, sub ea scilicet forma, quod XII uncae et VI denarii unius marce pondus habeant et XIII uncae et VI denarii unam marcam puri argenti valeant et repraesentent”

3) *Der Saksenspiegel* (uitg. HOMMEIJER, 1835), III, 45: „drittich schillinge -- pündeger penninge, der solen twintich schillinge ene mark wegen”.

gekaracteriseerd werd. Ook voor de 12^e eeuw, en wel op het jaar 1132, valt er nog een dergelijke aanteekening te citeeren: „de lichte munt, die er in Friesland is,” 1) luidt ze. Zulke aanwijzingen evenwel hebben het groote gebrek, dat ze vrij onbepaald zijn en wel in tweeerlei opzicht. Ten eerste is in de 11^e en waarschijnlijk in den aanvang der 12^e eeuw ook nog, Friesland een weinig duidelijk begrensde gebied 2), dat in de gedachten van de schrijvers der aangehaalde plaatsen, die alle in het tegenwoordige Duitschland woonden, vrij zeker ook nog het graafschap Holland en de huidige provincie Utrecht omvatte. In de tweede plaats komt men uit zulke zinnestjes niet te weten, hoeveel die Friesche munt nu eigenlijk lichter was dan de elders gangbare. Ook dit opstel zou een zekere onbestemdheid krijgen, wanneer niet vooraf enkele scherpe lijnen getrokken werden, waarbinnen de onderzoeking zich heeft te bewegen. Niet zal behandeld worden de ontwikkeling van de geslagen munt in alle territoriën, welke zich binnen het oude Friesland vormden; wel die van den Utrechtschen penning en daarna die van de munt, welke in de tegenwoordige provincies Friesland en Groningen in omloop gebracht werd. Voorts zullen bij voorkeur die gegevens gebruikt worden, welke zich tot een gewichts- en waardebepaling in cijfers leenen.

1) „Levior moneta, que est in Frisia”, naar ERHARD'S *Codex Diplomaticus Westfaliae* II, p. 14 aangehaald, maar niet te juister plaatse, in *Bijdr. en Med. v. h. Hist. Gen.*, XXV, blz. 371.

2) Wat JAEKEL het recht geeft tot deze zeer bepaalde bewering: Unter einem „levior denarius” verstand man damals im nordwestlichen Deutschland den Drittelpfenning d. i. einen Pfennig der dem dritten Teile des alten schweren Denars der betreffenden Gegend gleichkam: (*Zeitschrift f. Rechtsgeschichte*, XL, 1906, S. 285), is mij volkomen duister. De door hem aangehaalde oorkondenplaatsen zijn dezelfde als hierboven ook gebruikt zijn. Hoe dan te verklaren een plaats uit het in de volgende noot geciteerd stuk: „3 denarios monete gravis aut 6 denarios monete levis”, waar de levior denarius = $\frac{1}{3}$ gravior denarius? Tegen JAEKEL'S meening pleit trouwens ook het meeste, wat verder op in mijn opstel medegedeeld wordt.

De abt van Deutz (bij Keulen) had in de 12^e eeuw onder zijne rentmeesters een viertal vasthoudende personen. In eene beschrijving van de reis, die hij geregeld naar zijne bezittingen deed om ze te inspecteeren en de hem toekomende inkomsten op te beuren, leest men, dat „de rentmeesters, die daarbij het „servitium” met geld willen afkopen, 12 schellingen Keulsche munt voor de mark moeten geven, uitgezonderd de rentmeesters van vier hoven, n.l. van Meurs, Mehrum (tusschen Wezel en Duisburg), Velp en Eltinge (in Groessen bij Zevenaar), want deze willen niet meer dan hun van ouds voorgescreven was, in hun eigen munt geven en wel die van Meurs en Mehrum 12 schellingen Duisburgsche munt voor ééne mark, 30 schellingen Deventer geld” (1155—’65). 1)

De Deventer munt was toen $\frac{2}{3}$ van de Duisburgsche en het was in het belang van de twee genoemde rentmeesters om Duisburgsche in de plaats van Keulsche te geven. Dit kan slechts twee oorzaken gehad hebben: of het Duisburgsche geld was voor hen beide gemakkelijker te verkrijgen, zonder dat ze wisselloon behoeften te betalen, of het was lichter dan het Keulsche. Er is eenige grond om dit laatste aan te nemen, want er staat, dat ze „niet meer” wenschen te betalen. Ongelukkig genoeg evenwel kunnen wij, of ik tenminste, niet zeggen, hoeveel de Duisburgsche munt van de Keulsche verschilde. Dat ze veel slechter is geweest, kan ik echter niet gelooven. In 1173 verklaarde Keizer FREDERIK I aan den graaf van Vlaanderen, „dat hij had last gegeven om ten gerieve

1) „Villici, qui abbatis servitium denariis redimunt 12 solidos monete Coloniensis dare debent pro marca, preter villicos quatuor curtium, scilicet Mursa, Mereheim, Vellepo et Eltinga. Nam isti non plus, quam iis antiquitus constitutum est, in sua moneta dare volunt. Illi scilicet de Mursa et Mereheim 12 solidos monete Dusburgensis pro marca I, 30 solidos monete Daventriensis: SLOET, *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen*, I, 302. Villicus is iets vrij vertaald met rentmeester. Onder Merheim versta ik met LACOMBLET Mehrum, niet Merheim bij Keulen.

van de kooplieden in Duisburg een nieuwen penning te slaan, die met den Keulsche in gewicht overeenkwam" 1) en uit eene oorkonde van 1190 blijkt, dat toen de Duisburgsche munt nog penningen leverde, die in zwaarte en zuiverheid met de Keulsche op één lijn stonden. 2, 3).

Dat deze nieuwe Duisburgsche penning niet zooveel beter is geweest dan de oude mag vermoed worden op grond van de volgende overweging. Volgens de algemeen bekende en erkende wet van GRESHAM verdringt het slechte geld het goede uit de circulatie. Wil men nu de werking dier wet opheffen, om een nieuwere en betere munt in het verkeer

---

1) *Mon. Germ., Conventions.* I, 239: *Conventio cum comite Flandriae de mercatoribus et de moneta* . . . Ut autem mercatores melius habeant commodum, novam monetam apud Dusburch cudi precipimus in denariis et apud Aquisgrani in obolis, quorum marcha preponderabit uno denario Coloniensis monete. De mark dezer penningen is dus een penning zwaarder dan de Keulsche, maar dat kleine verschil mag men wel verwaarloozen, vooral wanneer men, wat hier omtrent het Akensche geld gezegd wordt, vergelijkt met den inhoud van het boven, blz. 166, vermelde muntprivilege van 1166 — Dit in dit verband de Akensche penning obool heet, is vrij natuurlijk en pleit niet tegen wat aldaar in den tekst beweerd wordt.

2) LACOMBLET, *Nederrh. Urkb.*, I, S. 24: een overeenkomst tusschen koning HENDRIK VI en den Aartsbisschop van Keulen: . . . ut de cetero in dioecesi coloniensi archiepiscopatus nullas monetas habeamus nisi duas, scilicet apud Dusburch et apud Tremoniam, easque de cetero cudere non permittimus nisi secundum antiquam consuetudinem, inhibentes etiam, ne tam in archiepiscopatu coloniensi quam extra eundem archiepiscopatum aliqua moneta fiat secundum valentiam et formam et ymaginem coloniensi monete. Behalve dat hij hem dit belooft, vergunt de koning den aartsbisschop ook nog dat deze in zijn aartsbisdom mag verbieden de munt, door den koning geslagen buiten het aartsbisdom en die „in pondere et in puritate argenti equivalent coloniensi monete." De koning mag omgekeerd dan in zijne steden den Keulschen penning verbieden. — De koning mag binnen het aartsbisdom dus geen penning slaan van de waarde, de gedaante en met den beelddenaar van den Keulschen penning, van buiten niet invoeren een denier van gewicht en gehalte van dienzelfden penning. Blijkbaar is de bedoeling, dat hij wel mocht voortgaan in Duisburg en Dortmund denariën van de waarde van den Keulschen penning te laten vervaardigen, niet om dien denarius na te laten slaan, zooals wel meer gebeurde.

3) De waarde van den Keulschen penning bleef stabiel in dezen tijd.

te brengen, dan moet het oude geld buiten koers gesteld worden. Dit laatste was in de Middeleeuwen verre van ongewoon. Terwijl het tegenwoordig maar zelden — in Nederland gedurende de 19^e eeuw maar eenmaal -- geschiedt, had het toen dikwijls, vaak zelfs geregeld elk jaar, plaats. In onzen tijd is de overheid krachtig genoeg om een door haar afgekeurd ruilmiddel uit de circulatie te doen verdwijnen, maar het lang voortdurend gebruik van door „Munzverruf” getroffen geld bewijst, dat de middeleeuwsche regeerders daartoe niet geheel in staat waren. Een tweede omstandigheid, die den invloed der wet van GRESHAM verzwakte, was de gewoonte om de munten in vele gevallen naar hunne metaalwaarde te taxeeren. Door dit middel zocht men in contracten met allerlei clausules bij voorbaat reeds te voorkomen, dat een schuldenaar zich later zijn financieele verplichtingen wat zou verlichten, door te betalen met gelijknamige, maar inderdaad slechtere munt, dan die welke bij het sluiten der overeenkomst in zwang was. Doch meermalen gebeurde dit ook niet en menig pacht-heer heeft tot zijn schade ondervonden, dat men hem trouw de bedongen pachtpenningen opbrengen en toch een steeds geringere hoeveelheid edel metaal leveren kon.

Zoo waren er in 't muntverkeer nog wel enkele krachten, die tegen de wet van GRESHAM inwerkten, maar geen van alle liep er ook weer lijnrecht tegen in en alle tezamen hieven ze den regel niet op, dat bij gelijkheid van de nominale waarde de goede penning niet het terrein kon bewaren tegen den slechten. Hieruit volgt weer met vrij groote waarschijnlijkheid, 1) dat wanneer

---

1) „Met vrij groote waarschijnlijkheid”, want met eenige mogelijkheden is geen rekening gehouden. Zoo kan de Duisburger munt in den laatsten tijd, voordat de nieuwe penning geslagen werd, zeer weinig of geen munt afgeleverd hebben; de nieuwe penning kan er heel anders uitgezien hebben; men kan hem officieel een hoogere waarde toegekend hebben dan den ouden enz.

de Keizer niet bij wijze van proef, maar geruimen tijd achtereen, in Duisburg een nieuwen penning kon doen slaan gelijk aan den Keuschen, ook die vroegere Duisburger denaar niet veel slechter dan de Keulsche geweest kon zijn.

Dus in de jaren 1155—'65 was de Deventer penning minder dan, maar vermoedelijk niet veel minder dan $\frac{2}{5}$ Keulsche. Deze woog toen 1.46 gram, bevatte $\frac{975}{1000}$ zilver = 1.425 gr., 1) dus de Deventer denaar hield nog geen $\frac{2}{5} \times 1.425 = 0.57$ gr. zuiver zilver.

Wat hier gevonden is voor den Deventer penning mag ook van toepassing geacht worden op den Utrechtschen. In een charter van 1179 toch vindt men het Deventer en het Utrechtsche pond gelijk gesteld 2) en die overeenkomst was zeker toen niet een toevallige voorbijgaande, want ze bestaat nog in het jaar 1261. 3)

Minder, omslachtig is het om gegevens voor de waarde van den Utrechtschen penning te vinden omstr. 1200. In het *Liber Camerae* van den Dom van Utrecht, uitgegeven door Mr. S. MULLER Fzn. 4) en wel in een gedeelte, dat zeker in de eerste jaren van de 13^e eeuw te boek gesteld werd, 5) wordt de vervaardiging der Utrechtsche penningen als volgt beschreven: 6) „De penningen en de marken”. De mark Utrechtsch zilver bestaat uit 16 deelen, zooals ook de andere marken, dat wil zeggen uit 16 lood. Hier van moeten 15 zijn van zuiver zilver en een zestiende deel zal zijn van zuiver koper. En deze 16 deelen, door de hand des werkmans vermengd, vormen een mark Utrechtsch zilver, die ook met een anderen naam koopmansmark genoemd wordt.

1) E. KRUSE, *Kölnische Geldgeschichte bis 1386 (Ergänzungsheft der Westdeutschen Zeitschr., IV, 1888)*, S. 15 f.

2) SLOET, I, 352: Triginta libras Trajectensis vel Daventriensis monete. Waarschijnlijk ook I. 397 (a^o. 1200).

3) Dit volgt uit de vergelijking van de oorkonden: SLOET, II, 843 en 844.

4) *Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen*, II, 5 (1903).

5) Aldaar; Inl., blz. 6 vlg.

6) Aldaar blz. 38: *De denarius et marcis.* — [De denariis et argento

Een mark Utrechtsch zilver zullen de muntmeesters van den heer bisschop in de stad Utrecht geven aan hunne muntknechten; en die zullen er 17 onsen van maken, en 16 onsen en 10 penningen moeten ze weer bij hunne meesters inleveren, tien penningen echter zullen ze houden voor hun arbeid en kosten.

De gedaante van den penning. — De beeldenaar en de muntvorm moeten de muntmeesters maken volgens den wil van den bisschop. Ook dient vermeld, dat de bisschop, zoo dikwijls hem beliest, boden (gemachtigden) mag zenden in de werkplaats der munters; en daar zullen ze 30 schellingen nemen en die door de hand van den werkman in het vuur plaatsen. En wanneer deze uit die denariën een mark zuiver zilver zal hebben afgescheiden, dan is er wel gehandeld; indien evenwel de muntmeesters zich ten aanzien van den bisschop vergrepen hebben, dan zal de bisschop dat vergrijp straffen”.

Deze voor onze muntgeschiedenis zeer belangrijke plaats, welke tot nu toe nog niet die aandacht getrokken heeft, welke ze verdient, lost menige kwestie op, maar ze doet zelf ook weer vragen stellen. Wat toch was die koopmansmark? Men kent uit lateren tijd koopmanspayment,

---

Trajectensi ista notanda sunt. Later bijgeschreven]. Marca Trajectensis argenti constat ex 16 partibus, sicut et ceterae marcae, id est ex 16 lodis. Ex quibus 15 partes erunt de puro argento et 16a pars erit de puro cupro. Et haec 16 partes, de manu artificis confectae, faciunt marcam Trajectensis argenti, quae etiam alio nomine marca mercatorum appellatur.

Marcam Trajectensis argenti monetarii domini episcopi in civitate Trajectensi dabunt servis suis nummulariis, et illi facient inde 10 et 7 uncias; et 16 uncias et decem denarios reddent magistris suis, decem vero denarios pro labore et expensa retinebunt.

De forma denarii — Inscriptio et moneta secundum voluntatem episcopi monetarii facient. Sciendum est etiam, quod quocumque placuerit episcopo, mittit nuncios in fabricam nummulariorum; et ibidem accipient 30 solidos et per manum artificis in ignem ponent. Et si de illis denariis marcam puri argenti examinaverit, bene res acta est; si autem monetarii in personam episcopi peccaverint, peccatum episcopus corrigit.

koopmansguldens, koopmansgrooten, 1) benamingen voor geld, zooals men dat in den handel aannam. Dat men met den naam koopmansmark een speciaal Utrechtsche waarde-eenheid op het oog had, is wel zeer twijfelachtig. Daartoe staat dit equivalent voor 340 penningen in een te zonderlinge verhouding tot het Utrechtsche pond van 240 penningen.

Onwillekeurig wendt men den blik naar de plaats, die men wel de munthoofdstad van het Duitsche rijk in die dagen zou kunnen noemen, naar Keulen. En hier wordt inderdaad een koopmansmark genoemd. In 1259 gebood hier de aartsbisschop, dat vreemde bontwerkers hunne waren niet anders zouden verkoopen „dan bij de koopmansmark, welke mark slechts elf schellingen en drie penningen Keulsche munt bevat”. Reeds in een vroegere eeuw, tusschen 1167 en 1178 wordt die mark van 11 β 3 d eenige malen vermeld. 2) 11 β 3 d is 135 d , de gewone Keulsche mark was 144 d ; onmiddellijk valt in het oog de verhouding 15: 16, welke ook vermeld werd bij de in het *Liber Camerae* genoemde koopmansmark.

Hoe men in Keulen aan die koopmansmark van 11 β 3 d kwam, is nog niet op bevredigende wijze verklaard 3); het schijnt mij, dat de boven vertaalde plaats daartoe de mogelijkheid biedt.

1) Zie het *Middelnederlandsche woordb* i. v. coepman

2) KRUSE, S. 14. De plaatsen uit de 12e eeuw zijn door dezen ontleend aan de *Kolner Schreinsurkunden* I, S. 91 (1167—'69), S. 120 (1172—'78), S. 127 (1172—'78). Dit zijn ook de eenige plaatsen gebleven, nu de *Schreinsurkunden im 12^{en} Jahrhundert* volledig zijn gepubliceerd; in het tweede deel (versch. 1893) komt deze mark niet voor.

3) KRUSE's verklaring, dat deze mark een uitvindsel was om den vreemden importeurs de wirst wat te besnijden ten bate van de inwonende kooplieden, is volstrekt onaannemelijk. Hij erkent trouwens, dat dit middel „anderswo ihres Gleichen nicht hat”. Bovendien deze verklaring past ook volstrekt niet op de in de *Schreinsurkunden* voorkomende gevallen, waarin van deze mark gebruik gemaakt wordt. — Evenmin is plausibel de opvatting van L. ENNEN, *Geschichte der Stadt Coeln*, I, (1836), S. 524.

In het oog dient gehouden te worden het onderscheid tusschen de Keulsche *gewichtsmark* en de Keulsche *mun*tmark. De Keulsche penning woog $\frac{1}{160}$ van die gewichtsmark; 144 penningen, 12 schellingen, vormden een Keulsche muntmark.

Bood men omstreeks 1175 een (gewicht) mark zuiver zilver, een „marca examinati, puri argenti” aan de aartsbisschoppelijke munt te koop aan, dan kreeg men uitbetaald een even groot gewicht aan penningen, die evenwel niet uit onvermengd zilver, maar uit een legering bestonden. 1) Voor de vervaardiging immers moest muntloon en sleischat 2) betaald worden en dit vond men door een deel van het edel metaal door koper te vervangen. De (gelegerde) penning was dus zijn gewicht aan zilver waard. Een (munt) mark van 144 penningen gold evenzoo als koopprijs voor een even zware hoeveelheid zuiver zilver. Naast elkaar stonden dus de „marca puri argenti,” de mark zuiver zilver en de „marca coloniensis monetae”, de mark Keulsche munt, bij beide was zuiver zilver als grondslag genomen.

Maar hoe, wanneer men nu uitging van zilver $\frac{15}{16}$, $\frac{937.5}{1000}$ fijn? Dit was waarschijnlijk in het handelsverkeer algemeener dan het zuivere zilver. Een *gewichtsmark* op die basis vonden wij in Utrecht; het was de mark Utrechtsch zilver of de koopmansmark. De *mun*tmark, die hiermee correspondeert, is niet eene van 144 penningen van een lager gehalte; men sloeg niet twee soorten van penningen. Het

1) Dit blijkt m. i. met voldoende zekerheid uit de door KRUSE ook gebruikte en gelijk verklaarde plaats uit de *Schreinsurkunden*, waarin een pandnemer bepaalt, dat hij bij terugbetaling der pandsom de vrije keuze zal hebben uit „56 marc. Col. monete vel 50 marcis examinati argenti, quod Ramisberch appellatur.” Verderop staat, dat de mark Keulsch geld is gerekend: 12 sol pro marca. Dat 160 penningen een mark wogen, is duidelijk aangetoond door KRUSE; S. 8 f. 56×144 penningen = 8064 penningen, 50 gewichtsmarken hadden de zwaarte van $50 \times 160 = 8000$ penningen. Men ziet, dit klopt, behoudens een klein verschil, dat wel genegeerd mag worden.

2) Het recht, dat aan den muntheer moet worden opgebracht.

was eene mark van $144 \times \frac{15}{16}$ penn. = 135 penningen, juist dezelfde dus welke in Keulen ook den naam van koopmansmark draagt.

Dit sluit zoo goed, dat ik niet aarzel om de mark Utrechtsch zilver, „die anders ook wel koopmansmark heet”, te beschouwen als een Keulsche gewichtsmark en te stellen op (bijna) 234 gram. 1)

Wat nu overblijft, is nog een eenvoudig rekensommetje, De mark Utrechtsch zilver bevatte $234 \text{ gr.} \times \frac{15}{16} = 219$ gram zilver, de Utrechtsche penning $\frac{219}{340} = 0.64$ gr. Hij woog $\frac{234}{360}$ gr. = 0,68 gr.

Eigenlijk is bovenstaande uitdrukking niet geheel nauwkeurig; ze behoorde te luiden: de Utrechtsche denarius *moest* 0.68 gram zwaar zijn en 0.64 gr. zilver inhouden. Zelfs wanneer men de best bewaarde middeleeuwsche penningen neemt en het verlies door afslijting zoo ruim mogelijk stelt, dan blijkt er bij den muntslag altijd nog een zeker verschil tusschen theorie en praktijk te bestaan, dat ten nadeele van de laatste uitvalt; dat het in Keulen gedurende een paar eeuwen zoo gering was, is wel een der hoofdoorzaken van de gewildheid van den Keulschen penning geweest. Er is dan ook geen reden, waarom de in het midden der 12^e eeuw voor den Utrechtschen denarius gevonden waarde (het was immers iets minder dan $\frac{2}{3}$ denier Keulsch = wat minder dan 0.57 gram zilver) in strijd geacht moet worden met deze officieel vastgestelde waarde van 0.64 gram zilver. Integendeel beide opgaven ondersteunen elkaar op volkomen bevredigende wijze. 2)

De Utrechtsche penning schijnt in den loop der 13de eeuw weinig verzwakt te zijn. In oorkonden van 1242, 1258 en 1265 vindt men zijne verhouding tot den Keul-

1) De breuk mag in de volgende berekeningen wel verwaarloosd worden.

2) Daarbij moet men bedenken, dat de verhouding waarop de eerste berekening steunt, ontleend is aan de praktijk. Hier had geen nauwkeurig onderzoek plaats gehad, en moesten ook slecht te hanteeren verhoudingen vermeden worden.

schen opgegeven als 24 : 55. 1) Op het eerste gezicht zou men zoo zeggen, dat de Utrechtsche denier zelfs verbeterd was. Men moet echter in aanmerking nemen, dat in dezen tijd de Keulsche penning feitelijk voor niet meer dan $\frac{900}{1000}$ zuiver zilver was, dus voor $146 \times \frac{9}{10} = 1.315$ gram 2). In Utrecht bevatte dus toen de denarius niet meer dan $\frac{24}{55} \times 1,315 = 0.575$ gr. zilver. Ook hier weer vinden wij een cijfer, dat een opmerkelijke overeenkomst vertoont met de vroeger gevondene. Bovendien past het heel goed bij het gemiddeld gewicht, dat boven voor de zeven penningen van bisschop HENDRIK VAN VIANDEN werd vermeld, dit was immers 0.56 gr. Wel zeer bijzonder stemt het overeen met de getallen, die Mr. MULLER noemt voor drie dezer muntjes, welke hij ook op hun zuiverheid heeft laten onderzoeken. Deze wogen 0.61, 0.60 en 0.59 gram en hadden een gehalte van $\frac{950}{1000}$.

Zoo heeft men dan enkele vaste punten voor de geschiedenis van den Utrechtschen penning. Sederst het midden der 12^e eeuw tot in de tweede helft der 13^e eeuw 3) hield hij in naam iets meer, in werkelijkheid iets minder dan 0.6 gram zilver. Of in de 11^e eeuw het normale zilvergewicht iets hooger is geweest, kan niet uitgemaakt worden. Onmogelijk is het niet, maar dit verandert niet aan het feit, dat dit geldstukje gedurende meer dan twee eeuwen een merkwaardige stabiliteit toont, welke weinig strookt met de wel eens verkondigde meening, als zouden de middeleeuwen na KAREL DEN GROOTEN een tijdvak zijn van onophoudelijke muntverzwakking.

1) *Oorkb. van Holland en Zeeland*, I, 386 (1242). pro marca viginti septem solidos et sex denarios Trajectensis monete legalis Evenzoo: II, 46 (1258) en II, 125 (1265). in welk laatste stuk de mark aangeduid wordt als „marca Coloniensis”.

2) KRUSE, S. 16.

3) De oorkonde van 1258 werd in 1298 bevestigd en daarbij de oude bepaling omtrent het geld overgenomen: *Oorkb. Holland en Zeeland*, II, 1035 Ik durf hieruit evenwel geene gevolgtrekking maken; misschien is hier de oude formule maar slaafsich overgenomen.

(Wordt vervolgd).